

הרב איתם הנקין הי"ד

בעניין גדר חיוב מצות 'לערב'

...כל דתקון רבנן כאין דאורייתא תקון, וכיון דקיימא לן כבית הלל דילפינן מברייתו של עולם שצריך בן ובת (יבמות סא, ב), אם כן מסתבר שגם מדרבנן כך הוא הגדר, ומצות 'לערב' מכוונת לבן ובת נוספים. ובריש שנת תשע"ו¹ האיר ה' עיניי שבאמת שיעור זה יוצא מהפסוק עצמו שעליו סמכו חז"ל דין זה (קהלת יא, ו): 'בְּבִקְרָה זָרַע אֶת זֶרְעָה וְלָעָרֵב אֶל תַּנְיָח יָדָהּ כִּי אֵינָהּ יוֹדַע אֵי זֶה יִכְשֹׁר הִזָּה אוֹ זֶה וְאִם שְׁנֵיהֶם כָּאֶחָד טוֹבִים'. היינו שיש כאן שניים, ומבואר שהם מקבילים ושווים זה לזה - 'זה או זה', שאיננו יודעים אם יכשר 'זה' הראשון או יכשר 'זה' האחרון (ועיי"ש ברש"י); וכיוון שאנו יודעים שה'זה' הראשון, מצות פו"ר, הוא שיעור של בן אחד ובת אחת, ממילא הפשטות היא שגם ה'זה' השני הוא אותו שיעור. ודוק. ולפי זה השיעור הנ"ל מיוסד לא רק בסברא, אלא גם מדוקדק ממקור העניין.

וקודם לכן² הקשה לי על זה הרב יואל קטן שליט"א, שלא מצינו כן בספרי רבותינו, ולדעתו הוא נגד סתימת הפוסקים שדיברו בזה. והוסיף שמה שמצא הרב אליעזר מלמד מפרש אחד שכתב כן, אינו כדאי לסמוך עליו נגד כל שאר הפוסקים והמפרשים לומר שכן הלכה³.

* מתוך הכתבים הרבים שכתב הרב איתם הי"ד לעצמו, כפי שהם נמצאו במחשבו. הדברים הועברו לפרסום למערכת 'המעין' ע"י אביו הרב יהודה הרצל הנקין שליט"א, ושכרו כפול מן השמים. הוספתי כדרכי עריכה קלה, וכן כמה הערות שמצוינות בשמי. י"ק.

- 1 ימים ספורים לפני נפילתו עקה"ש ב"ט בתשרי תשע"ו. י"ק.
- 2 הכוונה לפני ריש שנת תשע"ו הנ"ל. י"ק.
- 3 עי' בספר 'שמחת הבית וברכתו' עמ' 146 ואילך ובעיקר הע' 6, ובכרך ההרחבות עמ' 339 ואילך. הרב מלמד שליט"א מביא שם את הסברא שרבנן תקנו מעין דאורייתא וכן"ל, ומודה שמשום-מה סברא זו לא הובאה בפוסקים שדנו בעניין, ומצא כמוצא שלל רב מקור אחד ויחיד באחרונים לסברא זו - והוא רבי יוסף אוטלינגי, רב בקרימונה שבאיטליה במאה ה"ט, ב'לוח הדינים אשר בנימוקי יוסף' שלו המודפס בסוף הרי"ף, מס' יבמות אות ס, שם הוא מוסיף על קיצור דברי הנמ"י 'מדאורייתא קיים פריה ורביה בבן ובת' דבר שאינו מוזכר כלל בנמ"י שם, והוא: 'ומדרבנן בעו תרי מכל חד'. הרב מלמד מציין שם בעצמו (הרחבות עמ' 340) שלא ברור מאיפה למד כך הרב אוטלינגי מדברי הנמ"י, שהרי הנמ"י אינו מתייחס כלל לכך, וכותב שאולי דייק זאת מדברי הרי"ף שכתב שמצות 'לערב' היא מדרבנן, ואם זו מצוה מדרבנן מן הסתם יש לה גדר מסוים, וכל דתקון רבנן וכו'. הרב מלמד ממשיך וכותב שאם זהו מקור הדייק של הרב אוטלינגי הרי הוא נכון לגבי כל הראשונים שסתמו ולא פירשו, ולא רק לגבי דברי הרי"ף והנמ"י, ומציין לשו"ת בני בנים מאת רי"י הנקין שליט"א בקיצור הפוסקים שבסוף כרך ד של התשובה שבח"ב סי' לח, שם כתב הרב הנקין

ולענ"ד אין שום ראיה מן הסתימה, כי כל המפרשים לא פירטו כלל את הגדר לא לכאן ולא לכאן. ולפי דרכנו עתה שהגדר הנ"ל מדוקדק מעצם הפסוק איכא למימר שגם לא הוצרכו לפרט, כי כן יוצא ממילא מהמשנה שהביאה את הגדר דאורייתא, ומהגמרא שהביאה את הפסוק. מה שאין כן לשיטה השניה קשה, אמאי לא הזכירו המפרשים עכ"פ שאין הגדר בזה כהדאורייתא, וכמו שהקשה לגבי הרמב"ם בשו"ת אגרות משה אה"ע ח"ד סי' לב אות ג, עיי"ש.

וכל זה מעבר למה שהרב קטן דוחק לצדדין מה שמהרבה ראשונים משמע שהוא רק מצוה לכתחילה ולא חובה גמורה מדינא, כמו שהביא אמו"ר שליט"א בשו"ת בני בנים ח"א עמ' קמו מרמב"ן במלחמות שהובא בב"ש אה"ע סי' א ס"ק יד ושאר אחרונים, ורש"י ביצה לז, ב', ועליהם יש להוסיף את הראב"ד בכתוב שם יבמות יט, ב בדפי הרי"ף, שדייק שלא אמר רבי יהושע 'לא יבטל אדם מפריה ורביה אפילו יש לו כמה בנים' - אלא אמר את דבריו בלשון 'היו לו בילדותו וכו', 'והביא לו פסוק מדברי קבלה, והוא אינו מפורש אבל כעין אסמכתא, על כן אמר הרב ז"ל [=הרי"ף] כי הוא מדרבנן... לא אמר 'אף על פי שיש לו כמה בנים אסור לעמוד בלא אשה', ולא 'אסור לבטל', אלמא אין בו לא איסור עשה ולא איסור לאו, אלא כעצה טובה קאמר לה רבי יהושע'.

וגם מהמאירי ביבמות סא, ב משמע לכאורה כשיטה זו, שתלה העניין בטורח, וכתב 'כל שאפשר לו לישא בת בנים בלא טורח ישא אע"פ שיש לו כמה בנים הואיל ואפשר

שמסתבר שהשיעור מדרבנן הוא כשיעור מן התורה - בן ובת, וכדברי הרב אוטלינגי הנ"ל. אך כל זה מופיע שם בספר 'שמחת הבית וברכתו' אחרי שהרב מלמד עצמו מאריך קודם ומביא את דברי האחרונים שאמנם רמת החומרא של מצות 'לערב' נמוכה מרמת החומרא דאורייתא של מצות פו"ר, ולכן אפשר להקל במצות 'לערב' במצבים שונים, אך האחרונים אינם מזכירים את הגדר הנ"ל כלל. לא מתקבל לענ"ד כלל על הדעת שכל הפוסקים ראו כדבר פשוט שגם מצות 'לערב' מחייבת (ברמת חיובה) להוליד בן ובת, ולא טרחו כלל לציין גבול זה שיש בו להקל ויש בו להחמיר - יש בו להקל שאם אדם הוליד שני בנים ושתי בנות הוא פטור לחלוטין מלהוליד ילדים נוספים, ויש בו להחמיר שאם הוליד הרבה בנים או הרבה בנות אחרי קיום מצות פו"ר של בן ובת - הוא לא נפטר עדיין כלל מהמצוה דרבנן (כל פוסק לי רמת חיובה לפי הבנתו וכנ"ל) של 'לערב' עד שיווליד עוד ילד מן המין השני. והרי זו שאלה נפוצה ויש בה נפקא מינה למשפחות רבות, ואיך לא עלתה סברא זו לא בנו"כ השו"ע ולא בספרות השו"ת שעסקה רבות בנושא? בקיצור, לענ"ד הדיוק של אהובנו הרב איתם הי"ד בראש דבריו כאן מהפסוק 'בבוקר זרע וכו' על זהות ה'זה' הראשון עם ה'זה' השני הוא דיוק מתוק, הראוי ללימודו המדויק ולתורתו המתוקה, אך אין בו כלל כדי להכריע שיש לקבל את הסברא של הרב אוטלינגי ושל אביו היקר הרב הנקין שליט"א, אותה הציג גם הרב מלמד, שמצות 'לערב' אינה מחייבת אלא בן ובת נוספים בלבד. ועי' עוד בהמשך הדברים, ואכמ"ל. י"ק.

4 וע"ע שיטמ"ק שם שהביא על פיו שהוא רשות, והיינו כמבואר במשנה 'ואלו הן משום רשות', שביאר רש"י שהיא רק קרובה למצוה ואינה מצוה גמורה, ועל כן לא התירו מחמתה לקדש בשבת. ומה שדעת רבנו תם, הובאה בתו' כתובות עא, א [ד"ה אימא] ובעוד ראשונים, שלישא אשה ואפילו יש לו בנים היא מצוה יתירה וכו', אפשר דשאני התם דהלכה כמיקל באבל, עיי"ש.

לו להוליד, ומדרבנן, וכלשון זה כתב הסמ"ק בסוף מצוה רפד 'אם אפשר לו יקח אשה בת בנים' וכו'. וממה שהסכימו הראשונים שאין כופין על זה בכל גווני משמע נמי שאינה מצוה גמורה. ועי' ברא"ש יבמות פ"ו סי' ט 'דרכי יהושע לא קאמר אלא לכתחילה ישא אשה בזקנותו שהיא בת בנים, אבל אינו חייב לגרשה אם אינה בת בנים', והעתיק לשונו הריב"ש בשו"ת סי' טו.

ולאידך, הביא אמו"ר שליט"א מהרמב"ם שמשמע ממנו שהיא מצוה גמורה (הל' אישות טו, טז). ולפי דברינו לעיל, שעל פי הפסוק בקהלת יוצא דווקא עוד בן ובת, מתאים היטב שהרמב"ם לא הביא את הפסוק הזה אלא כתב טעם אחר. וע"ע בזה לאמו"ר שליט"א בשו"ת בני בנים שם עמ' קמז ד"ר ורק קשה.

ולגופו של עניין, מלבד ששאר הראשונים אפילו הרגילים בשיטת הרמב"ם לא העתיקו דבריו אלה, כמו שהעיר אמו"ר שליט"א שם, האחרונים גם דייקו עוד במה שכתב לעיל מיניה שאם קיים פו"ר רשאי לישא אשה שאינה ראויה לילד, עי' ערוך השלחן אה"ע סי' א סע' ח, א"כ גם מהרמב"ם אין ראיה שמצות 'לערב' היא חובה גמורה בלי קצבה. ותדע, שהריב"ש דלעיל העתיק על גבי הרמב"ם את דברי הרא"ש הנ"ל.

ויש להוסיף מה שבתו' שבת קי, ב [ד"ה והתניא] דייקו מהסוגיה ביבמות סה, ב גבי אשתו של רבי חייא שאף על פי שכבר היו לה שני בנים ושתי בנות אם הייתה מצווה על פו"ר לא הייתה שותה כוס של עקרין, וזהו משום ולערב על תנח, הרי שצריך יותר מעוד בן ובת. וע"ע לשון הריטב"א יבמות סא, ב 'דכל זמן שהוא ראוי להוליד אין לו ליבטל, משום לערב על תנח ידך'. אמנם גם מזה לכאורה אין הכרח שהיא חובה גמורה, ובוודאי שאין ראיה לצרף הריטב"א לרמב"ם, מאחר שלא העתיק לשונו וטעמו אלא כשאר המפרשים.

ויש לפלפל עוד בזה מדברי הקדמונים שהדין שמוכרים ס"ת כדי לישא בזקנתו מדובר באשה בת בנים, ואכ"מ.

ושוב מנגד מצאנו תשובת הר"ש משאנץ בתשובות מיימוניות שופטים סי' ב ד"ה ומה שכתב, שנוטה לומר שאין הלכה כרבי יהושע דאמרין ולערב על תנח, אלא כבית הלל במשנה, עיי"ש. והיא דעה יחידאה, ומיהו אפשר לצרפה לדעה ש'לערב' אינה חובה גמורה, שכפי הנ"ל היא דעת הרבה וכנראה רוב הראשונים.

וממילא פשוט מה שהורה אמו"ר שליט"א להקל במחלוקת דרבנן זו אם יש עיכוב דבר, על כל פנים כשכבר יש לו עוד בן ועוד בת⁵.

5 בוודאי שיש מקום להקל בשעת הצורך וכפי שהאריכו בזה הפוסקים, אמנם בסיס הדיון חייב לעמוד על כך שהשו"ע ורוב הפוסקים פסקו כהרמב"ם, ושהשיעור של בן ובת לקיום מצות 'לערב' אינו מקובל על רוב ככל האחרונים. ואכמ"ל. כנלענ"ד. י"ק.